

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

133:3 • 2013

Pornografisk press som samhällsföreteelse och genusfråga mellan 1950- och 1980-talen

KIRSTI NISKANEN* *Stockholms universitet*

Klara Arnberg, *Motsättningarnas marknad: den pornografiska pressens kommersiella genombrott och regleringen av pornografi i Sverige 1950–1980*, Umeå studies in economic history 42 (Lund: Sekel bokförlag 2010). 339 s. (Summary in English: A market of antagonism: the commercial breakthrough of the pornographic press and the regulation of pornography in Sweden 1950–1980)

Frågeställning och bakgrund

Klara Arnbergs avhandling i ekonomisk historia handlar om den svenska pornografiska pressens utveckling mellan 1950 och 1980. Pornografin var ett omtvistat fenomen i samhället och attityderna till den förändrades drastiskt flera gånger under dessa år. Bokens omslagsbild från Pingströrelsens arkiv är talande: en demonstration mot pornografin under 1950-talet flankeras av en paroll bakom talarstolen: "Bort med smutslitteratur!" – ett upprop som till stor del hade förlorat sin aktualitet trettio år senare. Avhandlingen följer den utveckling varvid pornografin, från att ha varit förbjuden under 1950-talet, legaliserades i början av 1970-talet, för att åter bli delvis reglerad under 1980-talet. Syftet är att analysera hur och varför den svenska pornografiska pressen utvecklades mot en massmarknad.

Huvudfrågeställningen bryts upp på tre delområden: den pornografiska utgivningen, den politiska och massmediala debatten om pornografi och de förlag som var aktiva på den pornografiska utgivningsmarknaden. Undersökningen befinner sig på så sätt i skärningspunkten av flera stora forskningsområden: presshistoria, företagshistoria/ekonomisk historia, genusforskning/sexualitetshistoria/forskningen om pornografi.

Studiens bakgrund är att oron över pornografin växte mot slutet av 1960-talet då tongivande aktörer i debatten menade att en porr väg svepte över landet. Sista delen av årtiondet var något av en uppbrotts tid då sexu-

* Fakultetsopponent; professor i historia med inriktning på genushistoria

aliteten alltmer blev en del av konsumtionssamhället genom produkter som p-piller och pornografi, skriver Arnberg. Andra delen av 1900-talet kan ses som en period då pornografin förändrades från en mer eller mindre underjordisk verksamhet, där avancerad pornografi konsumerades av en liten exklusiv grupp människor, till en produkt som var allmänt tillgänglig och laglig. Avhandlingen diskuterar, med Arnbergs formulering, "den explicita pornografins" kommersiella genombrott ("hårdporr"), och förutsättningarna för den: förlag som gav ut pornografiska tidningar, deras kommersiella villkor och den tryckfrihetsrättsliga politik och praktik som inramade den pornografiska pressens verksamhet och var förutsättning för den. Undersökningen avgränsas till att endast behandla den pornografiska pressen, inte andra framställnings- och distributionsformer, med motiveringen att filmen, för att ta ett exempel, studerats av andra forskare, och också på grund av lagtekniska aspekter och tillgången till källmaterial. Undersökningens slutår 1980 har valts med tanke på att fokus i pornografidebatten förändrades: den pornografiska pressens betydelse minskade när andra distributionsformer, framför allt video och kabel-tv, fick en mer framskjuten plats på den pornografiska marknaden.

Den pornografiska pressen reglerades i tryckfrihetsförordningen och omfattades av specifika lagrum och bestämmelser. I samhälleliga termer handlade frågan om en triangelrelation mellan branschen (företagen/företagarna), massmedierna och samhället (den allmänna diskussionen/diskurserna om pornografi). I fokus för avhandlingen står "interaktionen mellan förläggare av pornografi, lagstiftningen och dess tillämpning, politiken och massmedia". För att skildra denna interaktion har Arnberg formulerat tre frågor som tas upp i var och en av de tre undersökningsdelarna: 1) Hur och varför har regleringarna som styr pornografisk utgivning och distribution förändrats? 2) Hur har den diskursiva konstruktionen av pornografi förändrats i den politiska och massmediala debatten? 3) Hur har den pornografiska tidningsbranschen utvecklats och omvandlats i interaktion med det omgivande samhället?

Teoretiska ingångar, definitioner

Arbetet har tre slags teoretiska utgångspunkter: en företagshistorisk, en genus- och sexualitetsteoretisk och en ekonomisk-historisk/ekonomisk-teoretisk. I företagekonomiska termer finns det en interaktion och ömsesidig påverkan mellan företag och samhälle, vilket innebär att företagens strategier avspeglar maktförhållandena i samhället och tvärtom. Detta hade stor betydelse för den pornografiska pressen eftersom pornografin varit, och är, en omtvistad företeelse. Författaren konstaterar också att även om det finns omfattande forskning om pornografin, så saknas fortfarande studier

om dess ekonomiska aspekter. En specificering av undersökningens syfte är därför att skapa ett empiriskt underlag för sådana studier, att kartlägga de pornografiska förlagens ekonomiska verksamhet inom ramen för de samhällseliga regleringar som påverkade deras verksamhet. Arnberg diskuterar detta ingående och menar att den pornografiska pressens historia bör ses både som företagshistoria och presshistoria.

I termer av genusteori utgår Arnberg från sociologen Jeffrey Weeks resonemang om sexualitetens språkliga betydelse: i språket konstrueras vad sexualitet är, vad den borde vara och vad den kan vara. Dessa konstruktioner sker exempelvis i moraliska överenskommelser, i lagstiftning, utbildningspraktiker, sociala ritualer och i pornografiska och romantiska berättelser, resonerar Arnberg. Det innebär, med hennes ord, "att pornografin ses som en maktfaktor i termer av sitt monopol på sexuellt explicita kommersiella skildringar". Den tredje teoretiska utgångspunkten är ekonomisk-historisk/ekonomisk-teoretisk. För att förstå det pornografiska genombrottet måste man förstå att produktionen av pornografi skett under skattemässigt illegala former, även om den inte varit ekonomiskt brottslig i sig, skriver Arnberg. Det leder till frågan vilken slags vara pornografin egentligen är, och här finns ett par teoretiska ingångar som båda handlar om hur man ska diskutera varor kring vilka det kan uppstå samhällseliga konflikter. En utgångspunkt är Johan Söderbergs diskussion om hur vissa typer av konsumtion varit omstridda, till exempel kosmetikakonsumtionen, och hur konsumtionen av en omtvistad eller ifrågasatt vara övergår från något som uppfattats som stötande till att bli rutinbetonad. Söderberg skissar på en utvecklingskedja där en kontrovers kring konsumtion först leder till begynnande acceptans, sedan till allmänt bruk av varan och, slutligen, till likgiltighet. Frågan är om denna modell kan tillämpas vad gäller spridningen och konsumtionen av pornografi?

En annan, viktigare teoretisk ingång är den amerikanska rättsteoretikern Margaret Radins diskussion om omstridda varor (*contested commodities*). Termen syftar på varor och tjänster som är omtvistade eftersom de befinner sig i utkanten för vad som anses lämpligt att sälja och köpa på en marknad. Radin menar att det uppstår en social oro över vad som uppfattas som olämplig kommodifiering när sådana varor definieras i ekonomiska termer. Prostitution, försäljning av barn och surrogatmoderskap kan ses som sådana varor, och Arnberg betraktar även pornografi som en sådan. Oron över dessa varor hänger samman med farhågor om social orättvisa, ojämlikhet, snedfördelning av samhällets resurser, och oron uppstår i samband med rättigheter eller tillhörigheter som inte går att separera från människan och som därmed är något som människan frivilligt inte anses kunna avstå ifrån eller handla med. Det kan också handla om rädslan över att marknadstänkandet sprider sig på dessa områden och effekten kan bli att man ofta försöker motverka

att sådana varor kommer in på marknaden. Enligt Radin kan pornografins reglering ses som ett exempel på hur stridigheter kring reglering också blir en strid om vilka föreställningar om sexualitet man tänker sig att man förstärker genom ett lagligt skydd. Arnberg konkluderar att Radins resonemang om gränsen mellan det icke-kommersiella och det kommersiella och de strider som uppstår kring denna gränsdragning är viktiga i hennes studie – särskilt är föreställningar kring sexualitet och oron för dess kommodifiering eller ekonomisering viktiga att studera.

Definitionen av pornografi är central för undersökningen eftersom den styr vilket material och vilka företeelser som ska undersökas. Arnberg har en utgångspunkt: vad som definieras som pornografi är beroende av den historiska kontexten. Det finns ingen av tid och plats obunden definition av vad pornografi är utan den definieras av de samtida aktörerna och debattörerna. Denna utgångspunkt har viktiga konsekvenser för undersökningen: Arnberg frågar inte om ett visst fenomen faktiskt var pornografi utan hur samtidens inramning och problematisering av pornografi som fenomen påverkade och återskapades av lagstiftning och den pornografiska branschen. Pornografi är, med andra ord, ett rörligt begrepp. Arnberg resonerar även om för- och nackdelarna med denna definition och stannar vid att hon tillämpar "en extensiv tolkning" av begreppet. Det innebär, till exempel, att om man i någon instans (exempelvis hos Kungl. biblioteket) registrerat något som pornografi så har hon accepterat den definitionen.

Metod och källor

Den metod som tillämpas i avhandlingen är diskursanalytisk, och Klara Arnberg hänvisar till Marianne Winther Jörgensen och Louise Phillips och deras ofta använda definition: att diskurs står för "ett bestämt sätt att tala om och förstå världen (eller ett utsnitt av den)", och hon säger också att hennes metod utgår från den diskursanalytiska förståelsen även om hon använder de diskursanalytiska begreppen i begränsad omfattning.

Arnberg för en utförlig diskussion om avhandlingens källmaterial, vilket är viktigt för att läsaren ska förstå poängen med undersökningen. Undersökningsobjektet – pornografisk press – är en vildvuxen bransch. En svårighet med denna typ av studie är därför att det inte finns något arkiv eller några källserier eller samlingar som belyser den pornografiska företagsamheten. Eftersom publiceringen av tidningar som sårade "tukt och sedlighet" var straffbelagd under första delen av undersökningsperioden är denna företagsamhet inte dokumenterad, inte heller finns några branschorganisationer eller liknande utan Arnberg har fått lov att gå till väga på andra sätt. Lösningen hon valt är att använda ett flertal olika källor: för att studera regleringarna och deras effekter har juridiskt material (författningssamling,

riksdagstryck), utredningsmaterial, tryckfrihetsåtal och deras förundersökningar) samt statliga utredningar använts; för att studera företagsamhet har pliktleveranser till Kungl. biblioteket (tidningar), bibliotekets så kallade L-samling, andrahandsmarknader för pornografiska tidningar på nätet, Svensk tidskriftsförteckning, Pressbyråns register, Bolagsverket, Patent- och registreringsverket och liknande källor kommit till användning; för att analysera den lagliga och samhälleliga kontexten har riksdags- och massmediadebatter, Sveriges radios och Sveriges televisions databaser, ljud- och bildarkiv, Justitiekanslerns klipparkiv, Pressbyråns museums klipparkiv med mera fått bilda utgångspunkten. Avhandlingsförfattaren har med andra ord använt ett helt spektrum av källor när hon sökt svar på sina frågor. Avhandlingen utgör därmed ett omfattande grundforskningsarbete på ett område som inte berörts i tidigare ekonomisk-historisk eller genushistorisk forskning i Sverige.

Viktigaste resultat

Vad gäller undersökningens resultat kan i korthet konstateras att en ökad samhällelig acceptans för pornografin kan skönjas under perioden 1950–1964. Föreställningarna om vad sexualitet kunde vara vidgades och bidrog till krav på ökade sexuella rättigheter, till exempel om kvinnors rätt till sexuell utlevelse och homosexuellas rättigheter. Marknadsintroduktionen av pornografi som vara var kontroversiell. Tolkningen av den äktenskapliga sexualiteten som vägen till lycka konstruerades som något som inte skulle kommersialiseras och bilden av den kommersialiserade sexualiteten, det vill säga pornografin, hotade denna bild.

Pornografins kommersiella genombrott och vägen mot avreglering skedde under den följande perioden, 1965–1971. Pornografin avreglerades 1970 genom att riksdagens första kammare godtog förändringar i tryckfrihetsförordningen angående tukt och sedlighet med 71 röster för och 65 emot (tre ledamöter avstod från att rösta); i andra kammaren röstade 117 för och 85 emot (två avstod från att rösta). Röstningssiffrorna säger något om hur kontroversiell frågan om pornografi var: det är alltså de turbulenta fem-sex åren då debattens vågor om pornografin gick höga och den diskursiva förståelsen av pornografin förändrades. De religiösa uttolkningarna av pornografi tappade i betydelse och det skedde en diskursiv förskjutning i tolkningsföreträdet om vad pornografi var, mot att den kulturradikalt sexliberala diskursen tog över problemformuleringsinitiativet. Stora förändringar i den pornografiska tidningsföretagsamheten skedde under dessa år: antalet förlag och tidningar exploderade under andra delen av 1960-talet och branschen omstrukturerades. Det innebar att det kommersiella genombrottet för pornografi i själva verket redan hade skett när avregleringen trädde i kraft 1971.

Detta är ett av avhandlingens viktigaste empiriska fynd, något som Arnberg kan visa med hjälp av den omfattande kartläggning av företagsamheten som hon gör i en kohortstudie om de pornografiska förlagen 1965–1971. Det rörde alltså en stark kontrovers om pornografin, men även en ökande acceptans för den hos befolkningen, i den allmänna debatten, bland myndigheter och politiker. Pornografin blev mer populär, den blev ”inne” och man kunde se en generationsklyfta i inställningen till densamma. Författaren konkluderar med att konstatera att tolkningen om begreppet pornografi kan ses som en diskursiv dragkamp, där det ofta konstruerades som ett substitut för riktig sexualitet och kärlek. Barnpornografi förekom, men debatterades knappast alls under dessa år.

Undersökningens avslutande del handlar om vad som hände med den frisläppta pornografin under perioden 1972–1980. Diskussionen om pornografi fortsatte och dess fokus förändrades, framför allt genom att den nya kvinnorörelsen lyfte sexualitetsfrågorna på dagordningen, och med det även maktrelationerna mellan könen. Det är viktigt att uppmärksamma att Arnbergs resultat visar att avkriminaliseringen av pornografin inte ledde till någon oförutsedd ”porrboom”, som det ibland hävdats i debatten. Hennes genomgångar av pornografiförsäljning visar att försäljningen av porrtidningar låg på 4 miljoner exemplar år 1969, på 4,5 miljoner 1971 (rekordåret), på 2 miljoner 1976 och 1,5 miljoner. 1980. Det nya som skedde under denna period var att det skedde en diskursiv förskjutning i den könsbaserade kritiken av pornografi. 1970-talet kännetecknades av en problematisering av pornografin ur ett jämställdhetsperspektiv och en kritik av tidigare diskussioner om pornografins frigörande potential: pornografin politiserades som en jämställdhetsfråga. Det fanns en tydlig ömsesidighet mellan de pornografiska företagen och samhällsdiskussionen: den feministiska tolkningsram som utvecklades under 1970-talet och kvinnoorganisationerna som aktörer satte press på marknadens aktörer och regeringen att agera i pornografifrågan. I en epilog konstaterar Arnberg att 1980 blev det förbjudet att skildra barn i pornografiska bilder, och våldspornografin kriminaliserades 1988.

Sammantaget visar Klara Arnberg att det skedde en förskjutning i pornografidebatten: medan man på 1950-talet diskuterade pornografin i moraliska termer och talade om pornografin som en konsekvens av och en grogrund för omoral, så diskuterades den på 1970-talet i termer av ojämsställdhet och sexism. I ekonomiska termer sågs den på 1950-talet som en avart av kapitalismen; på 1970-talet som den mest renodlade formen av kapitalism. I feministiska, ekonomiska termer var pornografin en kommersialisering av sexualiteten och av kvinnokroppen.

Klara Arnberg återkopplar i slutdiskussionen till sina teoretiska utgångspunkter. I Johan Söderbergs termer tog pornografin aldrig steget från all-

mänt bruk till likgiltighet. I anslutning till Margaret Radins diskussion om kontroverser över omstridda varor, där kvinnokroppen var starkt kopplad både till den egna friheten och till makten över den egna kroppen, kan man säga att pornografin hann knappt börja accepteras förrän det åter uppstod en kontrovers kring produkten. Den blev aldrig en helt kommodifierad vara.

Arnberg återkommer avslutningsvis även till Jeffrey Weeks resonemang och konstaterar att pornografin kan ses som en maktfaktor och en uttolkare av samtida betydelser av sexualitet. Undersökningsperioden kännetecknades av en diskursiv dragkamp om att fylla begrepp som sexualitet, kärlek och pornografi med innehåll: vilken sexualitet uppfattas som pornografisk? I början, på 1950-talet, var det sexualiteten utanför det heterosexuella äktenskapet; i slutet av 1970-talet var det en våldsam, kvinnoföraktande sexualitet som uppfattades som pornografisk. Den allmänna slutsatsen är att de pornografiska tidningarna har skapat en stark, över tiden föränderlig, diskurs om vad sexualitet är och kan vara.

Diskussion och slutomdöme

Klara Arnbergs avhandling är av flera skäl ett imponerande arbete. Det är ett verkligt grundforskningsarbete genom att Arnberg kartlagt och analyserat en bransch som tidigare knappast alls undersökts i breda ekonomiska och socialhistoriska termer. Hon har dessutom haft modet att studera en bransch som är svår att undersöka empiriskt. Trots det kan Arnberg presentera viktiga och tydliga resultat. Slutligen är det här frågan om en forskningsmässigt och emotionellt krävande uppgift, därför att pornografin är en fråga som engagerar forskaren och läsaren djupt. Jag är imponerad av Arnbergs lugna och osentimentala ton och hennes alltigenom sakliga förhållningssätt genom hela undersökningen.

Med detta sagt vill jag ta upp några kritiska anmärkningar. De är av tre slag: användningen av diskursanalytisk metod, diskussionen om källor och källkritik och avhandlingens disposition. Dessa tre frågor berör angränsande problem i avhandlingen.

I inledningen (s. 39f.) för Arnberg en kort diskussion om diskursanalysen som en metod. Men är diskursanalys enbart en metod? Är den inte även ett teoretiskt förhållningssätt? Och borde inte metodfrågan diskuteras mer ingående? David Howarth, som Arnberg hänvisar till, påpekar just att diskursanalys inte handlar om en enda metod utan snarare om en rad forskningsstilar och han ger exempel på olika diskursanalytiska förhållningssätt. Arnberg specificerar dock inte alls vilken slags diskursanalys hon gör. Det lämnar läsaren i osäkerhet om hur den empiriska undersökningen har genomförts. På sidan 39 ges även en definition av vad som är avhandlingens undersökningsobjekt, "den pornografiska branschen", hur den konstrueras i

olika fora, vilka motsättningar som fanns kring pornografin och hur bilden av branschen har förändrats. Arnberg har gjort det mödosamma arbetet att samla information från olika arkivkällor, hon har konstruerat en förteckning över centrala formuleringar av vad pornografi är och hur uppfattningar om den har förändrats. Det är inte en enkel uppgift att genomföra en diskursanalys men Howarth visar hur man kan tillämpa diskursteori på specifika empiriska fall. Bland annat ger han i slutet av boken ett exempel på en undersökning där man sett på apartheid som en diskurs. Jag frågar mig därför om man inte skulle kunna se pornografin som en diskurs om sexualitet, relationen mellan könen, makt? Kan man säga att pornografin – pornografiprojektet som diskurs – hegemoniserar det diskursiva fältet om sexualitet? Är det inte det Arnberg i själva verket gör i sin undersökning, fast hon säger inte att hon gjort det? Jag menar alltså att författaren kunde ha diskuterat sin metodansats mer ingående och utnyttjat bättre den litteratur hon refererar till.

En angränsande fråga handlar om källkritik. Arnberg diskuterar sitt källmaterial ingående, på ett mycket belysande sätt. Men när hon kommer in på en diskussion om problemen med den typen av källor hon har, konstaterar hon att källorna är tendentiösa, vilket är ofrånkomligt. Min fråga är: finns det några otendentiösa källor? Vilka skulle de vara, i så fall? Är det inte snarare så att varje källtyp utgör en diskursiv värld för sig. Statliga utredningar, och annat offentligt material som används, är diskursiva konstruktioner: varje utredning har en avsändare, med syfte, direktiv, sammansättning av utredningen och så vidare, vilket i sin tur påverkar hur diskussionerna inom utredningen förs, och vad utfallet blir.

Slutligen undrar jag över avhandlingens disposition, som också har med metoden att göra. Som helhet är texten välstrukturerad och logisk och det är lätt att följa undersökningens gång i varje del, det vill säga analyserna av branschstrukturen, debatterna i massmedia, riksdag och andra fora. Ett stort antal aktörer och olika debattarenor förekommer i de olika delstudierna: tidningar, opinionsgrupper, religiösa grupper, präster, riksdagsmotioner/ riksdagsledamöter, liberala och radikala idéströmningar. En metodfråga som uppstår hos läsaren är: varför redogör författaren för ett så stort antal debatter och inlägg, i stället för att djupanalysera några? Och en följdfråga: är alla inlägg, alla aktörer, lika viktiga? Om de alla får samma utrymme i den empiriska framställningen, får de också samma tyngd i analysen av de diskurser avhandlingen avser att avtäcka? Om alla aktörer och inlägg får lika stor tyngd i analysen, om ingen är mer hegemonisk än någon annan, blir resultatet att det är svårt att se hur Arnberg har identifierat de olika diskurserna i materialet – det blir svårt att se hur hon mer exakt identifierar de diskursiva förskjutningarna och förändringarna som utgör avhandling-

ens huvudresultat. Jag menar att bristen på en mer uttrycklig, explicitgjord metodansats gör att Arnberg inte får ut den fulla effekten av sitt omfattande källmaterial. Min generella uppfattning är att avhandlingsresultaten är relevanta och trovärdiga, men att framställningen hade tjänat på om författaren kunnat tydligare visa för läsaren hur hon kommit fram till dem.

Dessa synpunkter bör inte förta helhetsintrycket: Klara Arnbergs avhandling är ett innovativt, ambitiöst och väl genomfört arbete. Den är ett pionjärbete som fyller en stor kunskapslucka i den svenska ekonomihistoriska och presshistoriska forskningen, liksom i den genushistoriska forskningen om pornografi. Den är, såvitt jag känner till, den första press- och ekonomihistoriska undersökning som på djupet undersöker den pornografiska utgivningen i Sverige och dess koppling till förändrade uppfattningar om sexualitet och kärlek. Undersökningen är genomgående kontextualiserad mot den internationella diskussionen på området. Den borde därför utan tvekan leda till publicering av ett par *referee*-granskade artiklar i internationella tidskrifter.